

omfattende utrykt materiale og litteraturlisten vidner om, at forfatteren har kendskab til nogle af de væsentlige udgivelser, har de enkelte historier karakter af en kort beskrivende præsentation. Det ville have styrket bogen, hvis forfatteren havde koncentreret sig om færre foreninger og til gengæld havde givet os en dybere behandling af forenings-, social- og kulturhistoriske aspekter. Omdrejningspunktet i de enkelte historier er fortrinsvis idrættens institutions- og organisationshistorie, men vi får også glimt af det vigtige sociale liv, der udfoldede sig i forbindelse med foreningernes virke såsom fester, udflugter, foredrag, dilettantkomedie m.m. Mange af foreningerne havde således lige så meget karakter af beboerforeninger. Nogle havde en kort levetid og opstod i kraft af nogle ildsjæle, andre oplevede gode og dårlige tider som følge af svingende interesse blandt de unge i sognet eller konkurrerende foreninger. Beskrivelserne er krydret med flere sjove (kuriose) historier.

Desværre har forfatteren ikke bekymret sig meget om billedmaterialet. Det der er, forekommer tilfældigt placeret. Netop inden for idrætten er der et rigt holdigt billedmateriale, som kunne have løftet bogen.

I bogen *Blot Brudstykker* beskriver Henrik Gjøde Nielsen de fire oprindelige sogne: Vester Hassing, Øster Hassing, Ulsted og Hals, som i dag udgør Hals kommune. Vi får beskrivelser af egnens kirker, møller, kroer, jernalder, landskab, præster, skørlevned, mord, hekseri, jernbaner, mergel, brugsforening, forsamlingshus, ulvefælde og skattebetaling. Mest interessant er beskrivelsen af Hals, der fik købstadsprivilegier i 1656. Byen havde både handelsmæssig betydning, eftersom toldstedet i Ålborg i 1655 blev flyttet til stedet, og den var led i det danske kyst- og fæstningsforsvar samt bevogtning af indsejlingen til Limfjorden. Skansernes militære betydning ophørte efter 1816, hvor Frederikshavn overtog forpligtelserne, og i 1845 blev de endeligt nedlagt. De mange militærfolk og embedsmænd har givet byen et mere differentieret socialt liv end så mange andre småbyer. Den læsevibrige turist og den interesserede borger i kommunen kan her få et vist indblik i områdets historie. Billederne er desværre blevet vel lyse, men det må lastes trykkeren.

John Pedersen

ØKONOMISK OG SOCIAL HISTORIE

Brandt-arbejdernes Historiske Forening:
Brandts Klædefabrik – erindringer fra arbejdslivet på en fabrik i hjertet af Odense. (Forlaget Brandts Klædefabrik, 1993). 280 s., 198 kr.

Bogen er et produkt af et fireårigt studiekredsarbejde fra 1988 til 1992 blandt tidligere ansatte på Brandts Klædefabrik i Odense. I tråd med nyere tenden-

ser inden for arbejderhistorien er det »arbejdslivet« – dvs. arbejdernes individuelle og kollektive oplevelse af arbejdet og deres egen relation til dette – der står i centrum. Forfatterne kalder også bogen for en »kollektiv, historisk erindringsbog« (s. 7).

Bogen bygger på et varieret kildemateriale, som overvejende er virksomhedens tidligere festskrifter, fagforenings-

klub-, spareforenings- og samarbejdsudvalgsprotokoller, referater fra aktieselskabets bestyrelsesmøder samt de ansattes erindringer. Hertil kommer et stort og flot billedmateriale. Historien fortælles i et enkelt, pænt og letløbende sprog, som veksler mellem citater, erindringer og kommentarer.

Brandts Klædefabrik blev grundlagt i 1869 og lukket i 1977. Fra starten af 1980'erne har bygningerne i hjertet af Odense fungeret som et af landets førende kulturcentre. Fra sin grundlæggelse indtil nedlæggelsen af driften har virksomheden forestået forarbejdningen af råuld til kvalitetsklæde. Efter Anden Verdenskrig benyttedes også hel- og halvsynetiske stoffer.

Virksomheden har i hele sit virke været præget af ekstremt patriarkalske forhold mellem »fabrikanten« og arbejderne. I de 108 år, fabrikken virkede, var kun tre-fire fabrikanter ved roret – alle familiemæssigt forbundet. Længst var Aage Mengel leder: fra 1903 til 1962. For arbejderne forhold bevirkede det, at virksomheden på nær de sidste to-tre kriseår praktisk taget aldrig fyrede folk, med mindre de havde gjort sig direkte ud til bens. Gik det sløjt, producerede man til lager i stedet for at fyre folk. Blev man ansat på Brandts, hed det sig, at man fik »et embede« (s. 100). Ofte blev børn og søskende ansat, folk blev gift med kolleger etc. Begrebet »Brandt-familier« opstod. Havde en spinderske fået barn, men savnede en barnevogn på grund af pengemangel, gav fabrikanten hende en. Og disse relationer fortsatte vel at mærke helt op i 1960'erne.

Bagsiden af medaljen – set fra et arbejdersynspunkt – var lavere løn, farligt arbejdsklima på grund af en overdreven spareiver, mange børnearbejdere i starten, en arkaisk omgangstone og at fagforeningen, tillidsmandssystemet etc. egentlig aldrig blev accepteret af ledel-

sen. Først i 1918 blev det – meget nødtvungent – formelt tilladt Brandt-arbejdere at være organiseret. Men en reel anerkendelse af arbejderne faglige organisering var der aldrig tale om.

Ledelsesformen var måske også medvirkende til, at virksomheden bukkede under i 1970'erne, idet til dels produktionsapparatet, men især produkterne var stærkt forældede. Ledelsen kunne (ville) ikke omstille til at producere cowboybukser. Den udenlandske konkurrence fra lavtlønsområder var dog nok den stærkeste faktor til krisen, som det var tilfældet overalt i den danske tekstilindustri i 1970'erne.

Der er altså tale om et principielt spændende emne, som omhandler den danske industrialisering i en nøglesektor – fra storhed til fald. Endda med den krølle, at ledelsesformen var så fascinerende speciel, som tilfældet var.

Derfor kunne man nok have forventet sig en mere spændende bog.

For det første er den alt for lang. Mindre end det halve kunne have gjort det. De endeløse referater af Spareforeningens konstitueringsbesværligheder og fra samarbejdsudvalgsmøder om dryppende smørekander (fx s. 199) kan ikke interessere andre end tidligere ansatte – og måske endda knap nok.

For det andet efterlades mange interessante spørgsmål ubesvarede. Hvorfor, mon, virksomhedens ledelse ikke så interesse i arbejderne organisering, som de fleste større danske virksomheder allerede gjorde i starten af århundredet? Med adgang til referaterne fra aktieselskabsbestyrelsesmøder og andre kilder kunne svaret på det spørgsmål formentlig antydes. Hvorfor nævnes antallet af ansatte ikke løbende? I 1880'erne var der ligesom i 1971 omkring 200, men hvordan fluktuerede dette tal? Ankomsten af en rationaliseringsekspert i 1969 nævnes (s. 203), men følges praktisk taget ikke op. Her er der jo tale om tekstil-

branchens store spøgelse, og læseren får intet at vide. Hvad skete der, hvordan opfattede arbejderne situationen?

Brugen af en bestemt kilde må hilses velkommen, nemlig protokollen fra det i 1948 oprettede samarbejdsudvalg. Disse udvalg, der efter overenskomst mellem De samvirkende Fagforbund og Dansk Arbejsgiverforening blev oprettet på større virksomheder, var inspireret af den socialdemokratiske bedriftsrådstanke. Konkrete, praktiske erfaringer fra disse kender vi endnu ikke så meget til. Derfor er det fortjentsfuldt, at de behandles i denne bog. På Brandts Klædefabrik blev udvalget ikke til meget andet end et organ til at bestemme dato for firmaudflugten og effekten af elpærerne. »... en parodi« udtalte en tilidsmand (s. 192) – og ikke det skridt på vejen til industrielt demokrati, som nogle håbede.

Flere arbejdere gav udtryk for, at de gav et helt liv til fabrikken. Det kan måske forklare, hvorfor beskrivelserne af arbejdslivet synes så blottet for relation til det omkringliggende samfund. For læseren synes Brandts Klædefabrik som en osteklokke – og det var den måske også. I det hele taget giver bogen et lidt melankolsk indtryk af en arbejdsplads, som egentlig ikke var særlig rar at være på – men den var sikker, og det var trods alt noget. Denne pointe formidler bogen ganske glimrende.

Niels Wium Olesen

Erik Bartram Jensen: *Madsens billeder 1915-37 – amatør fotografier af eget arbejderliv*. (Forlaget Elementære Aftryk, 1991). 70 s., 55 kr.

Erik Bartram Jensen: *Smiths billeder 1920-35. Amatørfotografier af en fabrikantfamilies liv i Bruunshaab ved Viborg*. (Forlaget Elementære Aftryk, 1994). 39 s., 60 kr.

Jens Velle: *Bruunshaab gamle Papfabrik 1919 – 3. oktober – 1994*. (Fonden Bruunshaab gamle Papfabrik/Forlaget Hikuin, 1994). 72 s., 99,50 kr.

brik 1919 – 3. oktober – 1994. (Fonden Bruunshaab gamle Papfabrik/Forlaget Hikuin, 1994). 72 s., 99,50 kr.

Ved sin død i 1980 efterlod tidligere mejerist og fyrbøder Frits Ludvig Madsen (f. 1891) sig flere hundrede billeder. Der var tale om noget så sjældent som en stor samling arbejderfotografier. Det var omkring 1915 ret usædvanligt, at en mand fra arbejderklassen gav sig til at fotografere. Billederne, hvoraf Erik Bartram Jensen har samlet et udvalg på 53, udgør således et enestående kulturhistorisk materiale. Bartrams ledsagende billedtekster med oplysninger om billedernes indhold og tilblivelsessituation er baseret på oplysninger fra den afdøde fotografers efterladte familie. Fotografierne er udvalgt kronologisk og dækker tre steder, hvor Madsen havde arbejde: Sverige 1915-17, landsbyen Bælum i Østhimmerland 1917-25 og Bruunshåb gamle papfabrik ved Viborg 1925-37.

I udvælgelsen af billederne har Erik Bartram lagt vægt på at skildre Frits Madsens udvikling og arbejderlivets mange sider. Madsen rejste som 18-årig til Sverige, hvor han blev mine- og landarbejder. I årene 1915-17 arbejdede han på svenske mejerier og blev uddannet som mejerist. Billederne fra denne tid viser især arbejdsituationer, centrifuger og dampmaskiner, men også fritidsliv i bl.a. karle- og pugekamre. I 1917 blev Madsen mejerist i Bælum sydøst for Ålborg, og i Bælum-sektionen findes ligeledes billeder fra såvel arbejdspladsen som fritiden. De fleste af bogens fotografier stammer dog fra papfabrikken i Bruunshåb, hvor Madsen blev fyrbøder i 1924. Der er i denne sektion en stor del familiebilleder, hvoraf mange er opstillingsbilleder, mens andre er af familie-medlemmer samlet til fest og af børn i leg.